

14. Тошев Г.Н. Крым в эпоху бронзы / Г.Н. Тошев. – Запорожье: Изд-во Запор. ун-та, 2007. – С. 30.
15. Литвиненко Р.О. Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток): автореф. дис. ... д-ра іст. наук.: 07.00.04 / Ін-т археол. НАНУ. – К., 2009. – С. 31.
16. Там само.
17. Литвиненко Р.О. Інгульська посткатакомбна спадщина Криму і нижньої Наддніпряни / Р.О. Литвиненко // Археологический альманах. – № 25. – Донецьк, 2011. – С. 9.
18. Литвиненко Р.О. Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток): автореф. дис. ... д-ра іст. наук.: 07.00.04 / Ін-т археол. НАНУ. – К., 2009. – С. 31 – 32 с.
19. Литвиненко Р.О. Інгульська посткатакомбна спадщина Криму і нижньої Наддніпряни / Р.О. Литвиненко // Археологический альманах. – № 25. – Донецьк, 2011. – С. 9.
20. Литвиненко Р.О. Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток): автореф. дис. ... д-ра іст. наук.: 07.00.04 / Ін-т археол. НАНУ. – К., 2009. – С. 31.
21. Тошев Г.Н. Крым в эпоху бронзы / Г.Н. Тошев. – Запорожье: Изд-во Запор. ун-та, 2007. – 304 с.

Надійшла до редакції 25.10.2014 р.

ББК – 63,3 (4 Укр)61
Ж 74

РАДЯНСЬКІ ІСТОРИКИ ПРО АГРАРНУ ПОЛІТИКУ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918 – 1920 рр.

О. А. Житков

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено проблеми потрактування земельної політики Директорії Української Народної Республіки 1918 – 1920 рр. у працях радянських істориків. Акцентується увага на методологічних основах досліджень українських учених та їх практичному значенні.

Ключові слова: Директорія, аграрна політика, селянське господарство, повстанський рух, радянська історіографія.

Доба Директорії презентована значним числом тематично й жанрово різномайтих праць, у яких земельне законодавство та практична діяльність її урядів, Ради Народних Міністрів (далі РНМ, авт.), отримали суперечливі, часом протилежні оцінки. Адже українська історіографія в значній мірі зберегла рудименти діаспорної і радянської школи історико-аграрних досліджень, тих протиріч, котрі накопичилися внаслідок їхнього багатолітнього ідеологічного протистояння.

Саме в контексті переосмислення стереотипів більшовицьких аграрних реформ розпочиналося в новітній українській історіографії вивчення цієї проблеми на початку 1990-х років, як складової частини соціально-економічної, або ширше внутрішньої політики національних урядів, і Директорії зокрема [1]. У радянській історіографії звичайно не ставилося завдання досліджувати соціально-економічні аспекти діяльності «буржуазно-націоналістичних» державних утворень: Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, але проблеми, які були у центрі гострої боротьби національно-патріотичних

сил і більшовицької влади, автоматично ставали предметом уваги радянської історичної науки. До таких належала аграрна політика Директорії УНР [2].

Слід ураховувати й те, що перші історіографічні огляди праць радянських істориків у межах марксистської методології досліджень аграрної проблематики було започатковано в другій половині 1960-х років у монографії І. К. Рибалки та регіональному дослідженні земельних перетворень на Харківщині М. І. Ксензенка [3]. У 1970-х – 1980-х роках географія досліджуваної проблеми дещо розширилася. Масово почали виходити роботи, написані на основі залучення матеріалів періодичної преси, архівного матеріалу. Проблематика цих праць була розглянута в індивідуальних монографіях Р. Д. Ляха, П. П. Теличука, І. В. Хміля [4]. Знайомство з відповідними розділами монографій дозволяє виявити загальні підходи та тематичне коло проблем, над якими працювали радянські дослідники, а саме: структурні зміни аграрних відносин напередодні 1917 р.; роль більшовицьких партійних і радянських органів у конфіскації поміщицької землі і наділів «куркульських господарств»; діяльність класових організацій селянства, створюваних за зразком РРФСР – комітетів бідноти і комітетів незаможних селян, здійснення перших кроків колективізації в Україні [5].

У наш час стан дослідження проблеми найбільш повно висвітлювався в історіографічному нарисі та публікаціях проф. М. В. Стопчака, який звернувся до комплексного аналізу діяльності Директорії УНР [6]. Автор виокремлює три етапи вивчення аграрної політики доби Директорії в радянській історіографії: 1920-і – початок 30-х рр.; 1930-і – початок 50-х рр.; середина 1950-х – 80-і рр. Кожен з цих етапів висвітлювався М. В. Стопчаком у зв'язку із суспільними процесами, які впливали на розвиток як історичної науки в цілому, так, зокрема, й досліджуваної проблеми в історіографії УСРР – УРСР. Він прийшов до обґрунтованого висновку, що об'єктивної, концептуальної оцінки аграрної політики УНР доби Директорії радянським історикам не вдалося остаточно сформулювати [7]. Однак, на нашу думку, погоджуватися з його потрактуваннями щодо змістовної наповненості деяких праць радянських істориків 1940 – 50-х рр., слід з певними застереженнями, або ж поточненнями [8].

Дослідження радянських авторів також розглядалися в дисертаційних роботах Р. Ю. Васковського та Н. А. Ковальнової. Знайомство з відповідними розділами останніх виявило відсутність чітко структурованої системи аналізу історіографічних джерел, що стало причиною об'єднання в одну групу праць істориків української діаспори й радянських авторів [9], а також наукових розвідок з різних періодів історіографії та їхній наступний аналіз [10]. Здобутки радянської історіографії аграрної політики урядів УНР доби Української революції було окремішньо представлено в дисертаційній роботі Г. В. Салати. На думку авторки, лише на початку 1920-х та наприкінці 1980-х років у працях дослідників мало місце об'єктивне вивчення історії аграрної політики національних урядів. Панування класової схеми, яка була концептуальною основою історичних праць радянських істориків-аграрників, на думку дослідниці, гальмівним чином впливало на їхню якість [11].

Беручи до уваги те, що праці вчених де вже порушувалися питання аграрної політики Директорії, мають відмінні проблемно-теоретичні пріоритети, вважаємо за потрібне зосередитися на аналізі тих досліджень, які ще не отримали належного потрактування, але є до певної міри знаковими в контексті формування сучасних тенденцій становлення аграрної парадигми Української революції 1917 – 1921 рр.

Перші згадки в українській радянській історіографії про земельну політику Центральної Ради, Гетьманату й Директорії публікувалися на сторінках наукового журналу “Літопис революції” – створеною у 1922 році в Харкові Всеукраїнською комісією з вивчення Жовтневої революції та історії Комуністичної партії, що більше

відома як Істпарт. Це були переважно спогади радянських військових начальників, які брали участь у придушенні селянських повстань та боротьбі з армією УНР. Відповідно, сподівання на аналітику в таких випадках не виправдується. Зокрема, можемо лише здогадуватися, що мав на увазі В. О. Антонов-Овсієнко, який керував радянськими військами в Україні 1919 р., коли писав у своїх мемуарах, що саме селянство стало опорою більшовиків через незадоволення земельною політикою Директорії, адже серйозних аргументів, які б довели зв'язок продрозкладки, діяльності продзагонів в Україні із розв'язанням, або нерозв'язанням земельного питання урядом Директорії, Радою Народних Міністрів – автором не було надано. У зазначеному ракурсі події повстанства в Україні висвітлювалися у публікаціях інших авторів: М. Мальта, Д. Кіна, Р. Ейдемана та М. Какуріна. Вони описують селянський повстанський рух як винятково ворожий, куркульський за своєю природою, який до того ж підтримувався урядами Директорії у 1918 – 1919 роках, у тому числі через впровадження земельної реформи в українському селі [12].

У цей же період з метою пропаганди аграрної політики більшовиків і висвітлення колективізації селянського господарства публікувалися невеликі за обсягом брошури і статті радянських урядовців: В. М. Мещерякова, Д. З. Мануїльського, Г. І. Петровського, О. Г. Шліхтера, які перебували на різних посадах «організаційної продовольчої роботи на селі». У цих виданнях містилися скупі коментарі до радянських аграрних законів, друкувалися матеріали, підготовлені до обговорення у суспільстві таких питань як ліквідація «нетрудового землеволодіння», будівництво колективних селянських та радянських господарств, проведення хлібозаготівельних кампаній у 1919 – 1920 рр. [13].

Відносна свобода наукової творчості, яка існувала в перші роки радянської влади в Україні з причини відсутності тотальної цензури, дозволяла дослідникам висловлювати об'єктивні судження стосовно складної ситуації із розв'язанням земельного питання в період боротьби радвлади з Директорією. Зокрема, розвиток індивідуального селянського господарства та селянський спротив колективізації константував радянський дослідник В. М. Качинський. Він визнавав, що основою політики більшовиків в українському селі навесні 1919 року було не наділення селян землею, а створення колективних і радянських господарств. «Лінія на організацію державного с-г виробництва (радянських господарств, «радянських хлібних фабрик»), природньо йшла у розріз з намаганням середняцької і напівсередняцької частини села використати увесь земельний спадок поміщика і куркуля», – писав дослідник [14].

Досить критично оцінював діяльність більшовицьких осередків інший історик – С. Каган. Він дотримувався думки, що вони самоусунулися від реалізації аграрної програми своєї партії в українському селі, оскільки не змогли подолати спротив селянства, яке отримало землю в трудове користування згідно закону Директорії від 8.01. 1919 року. В окремих комітетах незаможників, особливо в тих волостях де в селян не було відібрано «куркульські» лишки землі, комітети незаможних селян склалися на п'ятдесят і більше відсотків із селян-землевласників, або як уважало радянське керівництво, вони були «засмічені куркульським елементом» [15]. У цілому, С. Каган дотримувався радикально-комуністичних поглядів на процеси що відбувалися в селах Київщини у 1920 році й уважав, що більшовицька революція започаткувала там громадянську війну, тобто розкіл селянства за майновою ознакою. При цьому автор покликається на статистичні дані щодо розмірів землеволодіння селянських господарств 11 повітів Київщини за період з 1917 по 1920 рр., наголошуючи на значущості більшовицьких аграрних реформ, які нібито призвели до зростання числа середнього селянства в губернії. Але згадуючи про панування в більшості повітів Київщини «жовто-блакитної контрреволюції», тобто Директорії, С. Каган жодним

словом не натякає на ті реформи, які здійснювалися в УНР у 1919 році і не прагне дізнатися, звідки в українського селянства появилася земля [16].

Слід відзначити ще одну особливість цього періоду – видання окремих тематичних збірників документів. Прикладом цього є надруковане у 1926 році Г. В. Клуниним зібрання документів та матеріалів, назва якого говорить сама за себе: «В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контр-революційних урядів за час революції на Україні» [17]. Важливо додати, що ця праця мала супровідні статті та коментування до усіх розділів збірника з доволі патетичною назвою «Велика боротьба за селянство». У свій час у журналі «Літопис революції» дослідником С. Розеном публікувався критичний огляд цього зібрання документів. Рецензентом справедливо відзначалося, що у відбірці матеріалів доба Директорії волонтаристським чином обмежується лютим 1919 р., хоча добре відомо, що Директорія УНР утримувалася на Правобережжі України – на Поділлі, Волині та значно довше вела весь цей час боротьбу за селянство, спростовуючи облудну агітацію більшовиків, які пропагували відкрите самозахоплення земельної власності у т. зв. куркулів, розпалювали вогонь класової ненависті на селі [18].

У коментарях Г. В. Клуного увага була сконцентрована на критиці соціального змісту земельного законодавства Директорії. Він, зокрема, уважав, що впровадження до закону Директорії про землю (8 січня 1919 р.), пунктів 21 й 13, якими гарантувалося збереження за дрібними господарями ділянок до 15 дес. землі та визначення нижньої межі наділу у 5 – 6 дес. не враховувало землеволодіння селян в кожному з регіонів України, що склалося історично. Якщо для Південної України цей недолік законодавства не мав ніякого значення, то для густонаселеного Правобережжя – лише негативні наслідки, оскільки не обіцяв бідним селянам ніякої надії на отримання земельного наділу: «Задовольняючи середняків, він (закон, авт.) міг одірвати їх од бідноти й прилучити до куркулів», – пише Г. В. Клуний [19]. Коли ж до того додати, що право користування землею може переходити в спадок, то фактично можна було говорити вже про власність на землю в межах 15 десятин. Дослідник підсумував, що цей порядок землекористування приводив до створення міцного селянства і залишав без землі бідноту [20]. Автор достатньо влучно, зі знанням справи щодо наслідків землевпорядкування, коментує й інші закони та постанови Ради Народних Міністрів – уряду Директорії, зокрема, закон від 18 січня 1919 року про додаткове наділення землею козаків української народної республіканської армії, згідно з яким, у залежності від терміну служби, за певних умов військовослужбовці отримували від 1 до 2 дес. землі, деякі інші пільги.

Насамкінець Г. В. Клуний робить висновки, що реформи Директорії мали «буржуазний» характер та наголошує, на тому що «викликані до життя петлюрівщиною куркульсько-шовіністичні сили боролися з Радянською владою, засмічували чистоту постановки економічних питань, але основа Радвлади – диктатура пролетаріату в союзі з біднішим селянством – видна була для селянства, селянство її (і тільки її) приймало, і, раз почавши боротьбу за свої інтереси, воно не розривало своїх інтересів з інтересами пролетаріату» [21].

У середині 1940-х – 50-х років в українській історіографії посилюється історико-партійний ухил потрактування аграрної проблеми доби революції. Публікується значне число праць лідера більшовиків В. І. Леніна, які присвячувалися вивченню політичного союзу робітничого класу і селянства, боротьбі за середні верстви села та їхню ізоляцію від заможного елементу на селі – куркуля [22]. У прив'язці до теми боротьби з «буржуазно-націоналістичною контрреволюцією в Україні» радянські історики розпочинають кампанію дискредитації Директорії, її внутрішньої політики. Ця тенденція простежується у публікаціях І. Кулика, А. Лихолата, І. Рибалки,

М. Супруненко. Як правило, аграрна політика Директорії оцінювалася радянськими істориками як така, що здійснювалася виключно в інтересах «поміщицько-куркульських» верств села, а І. Кулик пов'язував її ще й з інтересами іноземних держав в Україні та стверджував, щоправда без покликань на джерела, що за допомогу в боротьбі проти радянської влади, Директорія зобов'язалася «сплатити інтервентам царські борги, передати їм на 50 років усі залізниці, допустити їх контроль над фінансами, торгівлею, промисловістю і державною діяльністю України» [23].

А. В. Лихолат у монографії «Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні» значну увагу приділив інтерпретації таких джерел аграрного законодавства УНР як «Оповіщення Директорії Української Народної Республіки» 21 листопада 1918 року, «Наказ селянам», «Наказ по армії Української Народної Республіки», «Закон про землю в Українській Народній Республіці» від 8 січня 1919 року та інші. Метою заходів, проголошених Директорією в аграрній сфері у період боротьби з Гетьманом П. Скоропадського, він кваліфікує як тактичну, облудну по відношенню до селянства. Окрім перших двох статей Закону про землю, які відміняли приватну власність, усі наступні – 15, 16, 18, що дозволяли передавати її в спадщину, або продовжували термін користування землею, автор кваліфікує як антиселянські, приватновласницькі [24]. Виникає запитання щодо покликання А. В. Лихолата на статтю 65, яка за його словами передбачала переслідування селян за самовільне захоплення землі, але, як відомо, закон Директорії про землю мав перехідну нумерацію з розділу в розділ і налічував лише 36 статей [25].

Ця ж теза домінує в праці М. І. Супруненка, який уважав, що виданий Директорією 8 січня 1919 року земельний закон був розрахований на обман трудящого селянства, а саме – збереження куркульської власності на землю у розмірі 15 десятин. Директорія, на його думку, фактично запроваджувала в замаскованій формі викуп у тих випадках, коли не можна було зберегти недоторканим поміщицький маєток. Мається на увазі норма закону про відшкодування витрат власнику маєтку за проведені агроеліоративні роботи. У даному випадку маємо справу з простою підміною понять, коли правничий аналіз підмінено звичними пропагандистськими штампами, що діяли на підсвідомість селянства, яке вимагало «чорного переділу» землі [26].

І. К. Рибалка оптимістично, проте бездоказово охарактеризував зміст проведених більшовиками аграрних реформ в Наддніпрянщині наступним чином: «3 кінця 1918 року до серпня 1919 року органи Радянської влади, керовані комуністами, за активної участі трудящих селян провели облік і конфіскацію поміщицьких, удільних, казенних, церковних та відчуження лишків куркульських земель. Вся земля була націоналізованою, стала загальнодержавною власністю» [27]. Слід віддати належне автору, його праця насичена архівним матеріалом, який добре ілюструє діяльність місцевих органів влади, зокрема волосних рад, які в 1919 році розподілили приблизно 8 – 9 млн. десятин поміщицької, церковної, монастирської, удільної і казенної землі серед селянства виключно за класовим принципом, як це обстоює автор. З наведеної І. К. Рибалкою таблиці земельних наділів видно, що на літо 1919 року у середньому земельна площа селянського господарства на Україні збільшилася у 10 губерніях більше ніж на 3 десятини [28]. При цьому він не ураховує багато супутніх чинників, що впливали на процес розподілу землі, у тому числі й військовий. Автор праці «Нариси історії громадянської війни та іноземної військової інтервенції в Україні» М. І. Супруненко вважає, що ця цифра була скромнішою і в першій половині 1919 р. селяни отримали трохи більше 5 млн. так званої нетрудової землі [29].

Період II – пол. 1950-х – 60-х рр. зазвичай пов'язують з лібералізацією громадського життя та певними послабленнями ідеологічного тиску. Проте, усупереч висновкам українського дослідника М. І. Ксензенка, який зазначав що після XX з'їзду

КПРС дослідження процесів аграрних перетворень набрало широких масштабів і глибини досліджень, аналіз опублікованих праць свідчить, що тематичне обмеження та партійний контроль за діяльністю архівних державних установ, наукових видань, залишалися пріоритетами політики влади в галузі гуманітарних наук в УРСР [30]. Наприклад, у вступі до першого випуску фахового збірника «Історіографічні дослідження в Українській РСР», заснованого 1968 р., наголошувалося, що «предметом історіографії є дослідження багатоговікового процесу нагромадження історичних знань на основі невинної ідеологічної боротьби протилежних течій і напрямків, за якою стоїть боротьба класів» [31].

Свідченням зазначених тенденцій стає зростання кількості монографій, статей, брошур, присвячених дослідженню союзу робітничого класу і селянства, класових організацій – комітетів бідноти і комітетів незаможних селян. Аграрна тематика в цих роботах представлена фрагментарно, лише як соціальний фон боротьби більшовиків за владу в українському селі [32]. У тематичних збірниках, монографіях, колективних підсумовуючих працях таких, наприклад, як «Історія селянства Української РСР» (1967) або тритомне видання «Українська РСР в період громадянської війни» (1970), константується як доконаний факт таке: політика Директорії була ворожа щодо трудового селянства, головним завданням земельного закону Директорії від 8 січня 1919 року було розширення куркульського землеволодіння з метою зміцнити й зробити більш широкою її соціальну базу, Директорія виступала проти спроб біднішого селянства забрати й поділити поміщицькі маєтки та ін. [33].

У працях радянських істориків 1970 – 1980-х років Р. Д. Ляха, І. В. Хміля, М. І. Ксезенка висвітлювалися труднощі «соціалістичної перебудови сільського господарства», діяльність більшовицьких партійних організацій КП(б)У зі створення комітетів незаможних селян (з травня 1919 р., авт.), революційних комітетів та їх боротьби за «очищення» від «куркулів» місцевих рад. Дослідниками використовувався ретельно підібраний статистичний матеріал, який мав переконати читача в тому, що селянство через участь у виконанні продрозкладки разом з робітничими продовольчими загонами, яких лише навесні 1919 року з Росії прибуло понад 210, зманіфестувало свою довіру до радвлади. Проте, окрім дослідження відомого вченого-аграрника Р. Д. Ляха, у названих працях немає навіть критичних згадок про політику Директорії УНР в українському селі, а більшість авторів обмежуються сентенцією, згідно з якою політика національних урядів сприяла реставрації поміщицького землеволодіння, збереженню і зміцненню старого земельного ладу [34].

Гострою є постановка в більшості праць радянських істориків одного з основних питань досліджуваної проблеми – хто ж стояв за «куркулем», організував його на боротьбу з радянською владою, як реагували селяни на закон Директорії від 8 січня 1919 р., який закріплював у трудове користування селянський наділ у 15 десятин землі та чи взагалі існувала альтернатива більшовицькій аграрній політиці в Україні? Серед політичних партій, які обстоювали в українському селі інтереси «міцних господарів», найчастіше називають: УПСР (ліва течія) та УСДРП, а також Селянську спілку. Захисником бідноти і середняка визнається лише одна політична сила – більшовики. У підсумку, зустрічаються надто лапідарні характеристики аграрних відносин встановлених за влади Директорії: «панувала приватна власність», або «земля належала куркулям» і т. п.

У цілому, мабуть, варто погодитися з оцінками дослідників, які відзначали наростання негативних тенденцій у потрактуванні аграрної політики Директорії в добу застою 1970 – 80-х рр. Фактично відбувся ідеологічний відступ до термінології і змістовних характеристик п'ятдесятих років. В багатотомній Історії Української РСР (1977 р., 5 том, авт.), синтетичній праці «Великий Жовтень і Україна» (1987 р.),

енциклопедичному словнику, що вийшов до 70-річчя більшовицького перевороту «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні», селянство зображується як виключно просоціалістично налаштоване і яке в роки революції боролось під керівництвом більшовицької партії проти «буржуазно націоналістичних угруповань» до яких відносилася й петлюрівська Директорія [35].

Проблемним є питання про процеси які мали місце у середовищі радянських істориків-аграрників в умовах методологічної революції, яка на межі вісімдесятих і дев'яностих років минулого століття стає реальністю радянської історіографії. В окремих дослідженнях відзначається їхня здатність критично сприймати накопичений роками досвід вивчення аграрної історії, уміння вірно служити Клію, плекати «зерно правди» в умовах ідеологічного тиску [36]. В інших наголошується, що радянські історики навіть в епоху гласності М. С. Горбачова не включилися у процес виправлення спотворених сторінок історії України та із запізненням почали вивчати її «білі плями» [37].

Останні суперечливі твердження ніби підводять символічну риску під цим невеликим дослідженням. Його автор схиляється до висновку, що принцип партійності радянської історичної науки відкидав можливість критичного аналізу земельних реформ Української Народної Республіки. Сам об'єкт критики не сприймався радянськими ученими як наукова проблема, а розглядався у контексті потрактування ідеології радянського гранд-нарративу. Тому зробити однозначний підсумок, щодо внеску істориків у вивчення аграрних реформ доби УНР досить складно. І хоча більш ніж за 70 – річний період часу вони опрацювали та ввели до наукового обігу зразки аграрного законодавства Директорії, матеріали періодичної преси та архівні документи, що створило підстави для виявлення недоліків у розв'язанні аграрного питання, перспективи використання набутого ними досвіду потребують ретельного історіографічного аналізу.

РЕЗЮМЕ

Проблема освещения аграрной политики Директории рассматривается в контексте преодоления тех стереотипов исследования аграрных отношений 1917 – 1921 гг. в Украине, которые сложились в советской историографии. Первые сведения об аграрной политике и крестьянском повстанческом движении в период Директории появились на страницах журнала “Летопись революции”, основанном в 1922 году в г. Харькове. Авторы публикаций исходили из того, что основным движущим мотивом повстанчества был нерешенный аграрный вопрос, а политика Директории УНР, в конечном, счете была направлена на сохранение помещичьего землевладения.

В 1920-х – начале 1930-х годов в трудах советских историков были отражены, главным образом, вопросы, касающиеся деятельности местных советов, комитетов бедноты по ликвидации “нетрудового” землевладения, создания коллективных крестьянских хозяйств. В них попутно характеризовалось земельное законодательство Директории, которое, по мнению советских историков, разрабатывалось в интересах зажиточного крестьянства, поскольку оно составляло социальную опору УНР и было резервом для ее армии.

В 1940 – 1950-х годах аграрная политика Советской власти в работах украинских историков освещалась как составная часть политического проекта, более известного под названием ленинской концепции союза рабочего класса и крестьянства. Таким образом, политический, социальный и законодательный аспекты изучения аграрных отношений, в том числе, критика земельных реформ Директории УНР, были подчинены классовой парадигме советской историографии.

В 1950 – 1980-х годах советские историки в результате активного использования материалов периодической печати, документов центральных и местных архивов ввели в научный оборот большое количество малоизвестных фактов. Расширилось толкование социально-экономических процессов, имеющих место в украинской деревне, однако земельное законодательство и аграрная политика Директории в них практически не освещались. Как предмет научного исследования аграрная политика Директории не получила определения в украинской советской историографии. Однако ее изучение позволяет глубоко осознать остроту земельного вопроса, оценить стратегию борьбы политических сил за влияние на крестьянство, определить причины неудач аграрной политики Директории в оценках противоположной стороны.

Ключевые слова: Директория, аграрная политика, крестьянское хозяйство, повстанческое движение, советская историография.

SUMMARY

The problematic issue of the Directory agricultural policy coverage is researched nowadays in the way of overcoming stereotypes which were formed in the Marxist historiography concerning Ukrainian agrarian relations in 1917 – 1921. The initial information on the agricultural policy and peasants' insurgencies during the period of the Directory was delivered by the Kharkiv-based *Litopys Revoliutsii* Journal founded in 1922. The researchers of the journal considered the unsolved agrarian issue to be the major driving force of the insurgencies. Also they believed that in the final count the UNR Directory policy was aimed at preserving of the landowner property.

Throughout 1920s – 1930s Soviet historians basically dwelled on the issues related to the local councils (*soviets*) and Committees of Poor Peasants (*kombeds*) activities to eliminate “non-labour” landowning and creation of collective farms. Incidentally the Directory land laws were analysed and interpreted by Soviet historians as such that had been developed for the benefit of affluent farmers who had been considered the UNR social basis and its army reserve.

The 1940s – 1950s saw the Soviet power agricultural policy reflected in the works by the Ukrainian historians as a constituent part of the political project known as the union of the working class with peasantry. So, the political, social, and legal aspects of the agrarian relations, particularly the criticism of the UNR Directory land reforms, were dependent of the Soviet historiography class paradigm.

In the 1950s – 1980s Soviet historians actively utilised materials from the periodical press, central and local archives, and thus managed to introduce numerous facts into scientific use. The interpretation of the Ukrainian village social and economic processes was extended though Directory's land laws and agricultural policy wasn't given any considerable coverage.

The Directory's agricultural policy was not well-defined in the Soviet Ukrainian historiography as a subject of research. Although its study reveals the acuteness of the land issue, estimate the political forces strategies in their fight for the influence on peasantry, establish the reasons of the Directory's agricultural policy failure as evaluated by the opposing side.

Keywords: Directory, agricultural policy, agriculture, insurgency, Soviet historiography.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена державність. Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.). – К., 2003. – С. 264.

2. Стопчак М. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918 – 1920 р.). Історіографічний нарис / М. Стопчак. – Вінниця, 2010. – С. 282.
3. Рибалка І. К. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.) / І. К. Рибалка. – Х., 1967. – С. 6 – 7; Ксензенко М. І. Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині / М. І. Ксензенко. – Х., 1968. – С. 5 – 11.
4. Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917 – 1923 рр.) / Р. Д. Лях. – Київ – Донецьк, 1975. – С. 4 – 5; Теличук П. П. Економічні основи аграрної революції на Україні / П. П. Теличук. – К., 1973. – С. 6 – 7; Хміль І. В. Трудове селянство України в боротьбі за владу Рад / І. В. Хміль. – К., 1975. – С. 4 – 8.
5. Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917 – 1923 рр.) / Р. Д. Лях. – Київ – Донецьк, 1975. – С. 4.
6. Стопчак М. В. Аграрна політика Директорії УНР (Історіографія проблеми) / М. В. Стопчак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія : Історія. – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – С. 333 – 344; Його ж. Аграрна політика директорії УНР у повоєнній українській історіографії / М. В. Стопчак // Записки історичного факультету Одеського національного університету. – Одеса, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2006. – Вип. XVII. – С. 351 – 373; Його ж. Соціально-економічна політика Директорії УНР : до історіографії проблеми / М. В. Стопчак // Історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 13 – 22.
7. Стопчак М. Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918 – 1920 р.) / М. Стопчак – Вінниця, 2010. – С. 282 – 283.
8. Там само. – С. 283.
9. Ковальова Н. А. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1921 рр.): дис. канд. ... історичних наук : 07.00.01 / Наталія Анатоліївна Ковальова; – Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 12.
10. Васковський Р. Ю. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 р. – квітень 1919 р.): автореф. дис. канд. ... історичних наук : 07.00.01. / Ростислав Юрійович Васковський; Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 7.
11. Салата Г. В. Аграрна політика українських національних урядів (1917 – 1920 рр.): Історіографія : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Галина Володимирівна Салата; Київський Славістичний університет. – К., 2010. – С. 124.
12. Мальт М. Деникинщина и крестьянство / М. Мальт. // Пролетарская революция. – 1924. – № 4; Антонов-Овсієнко В. В боротьбі проти Директорії // Літопис революції. – 1929. – №№ 4 – 6; 1930. – №№. 1 – 5; Він же. Записки о гражданской войне. – Т.3 – 4. – М.; Л., 1932; 1933; Ейдеман Р., Какурін Н. Громадянська війна на Україні. – Харків, 1928.
13. Мещеряков В. Н. Национализация и социализация земли. – М., 1918; Його ж. О сельскохозяйственных коммунах. – Одесса, 1918; Мануїльський Д. З. Що дає новий земельний закон селянству? – Катеринослав, 1920; Петровський Г. І. Незаможники і середняки в десятирічній боротьбі за соціалізм. – Харків, 1927; Шлихтер А. Борьба за хлеб на Украине в 1919 году / А. Шлихтер // Літопис революції. – 1928. – № 2 (29). – С. 96 – 135.
14. Качинський В. Земельная политика соввласти на Украине в 1919 г. // Літопис революції. – 1929. – № 1 (34). – С. 11.
15. Каган С. Аграрная революция на Киевщине. К вопросу о социальных и политических процессах на селе. – К., 1923. – С. 8, 15.
16. Там само. – С. 7 – 8.

17. Клуний Г. В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контр-революційних урядів за час революції на Україні. – Харків, 1926.
18. Розен С. Г. Клуний В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контр-революційних урядів за час революції на Україні. – Харків, 1926. – С. 224.
19. Клуний Г. В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контр-революційних урядів за час революції на Україні. – Харків, 1926. – С. 30.
20. Там само. – С. 31.
21. Там само. – С. 33.
22. Див. Кондуфор Ю. Ю. Робітничі продовольчі загони на Україні в 1919 році. –Х., 1959; Шевченко И. И. Коммунистическая партия Украины в борьбе за укрепление союза рабочих и крестьян, 1919 – 1920. – К., 1968.
23. Кулик І. Боротьба робітників і селян за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні (1917 – 1920 рр.) / І. Кулик. – К., 1947. – С. 18.
24. Лихолат А. В. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине / А. В. Лихолат. – М., 1949. – С. 59 – 60.
25. Див. Клуний Г. В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контр-революційних урядів за час революції на Україні. – Харків, 1926. – С. 125 – 130.
26. Супруненко М. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни / М. Супруненко. – К., 1951. – С. 96.
27. Рибалка І. К. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.) / І. К. Рибалка. – Харків, 1967. – С. 187.
28. Там само. – С. 145 – 146.
29. Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / Н. И. Супруненко. – М., 1966. – С. 199.
30. Ксензенко Н. И. Революционные аграрные преобразования на Украине / Н. И. Ксензенко. – Харьков, 1980. – С. 4.
31. Історіографічні дослідження в Українській РСР. – Вип. I : [зб. ст.]. – К., 1968. – С. 3.
32. Див. Березовчук М. Д. Комбіді і комнезами України в історіографії / М. Д. Березовчук // Український історичний журнал. – 1976. – № 1. – С. 137 – 143.
33. Див. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920: В 3 т. / ред. Ю. Ю. Кондуфор. – Т. 2. – К., 1970. – С. 237 – 239.
34. Лях Р. Д. Розв'язання аграрного питання на Україні (1917 – 1923 рр.) / Р. Д. Лях. – Київ – Донецьк, 1975; Хміль І. В. Трудове селянство України в боротьбі за владу Рад / І. В. Хміль. – К., 1975; Ксензенко Н. И. Революционные аграрные преобразования на Украине / Н. И. Ксензенко. – Харьков, 1980.
35. Див. Стопчак М. В. Аграрна політика директорії УНР у повоєнній українській історіографії / М. В. Стопчак // Записки історичного факультету Одеського національного університету. – Одеса, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2006. – Вип. XVII. – С. 356.
36. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена державність. Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.). – К., 2003. – С. 263.
37. Стопчак М. В. Аграрна політика директорії УНР у повоєнній українській історіографії / М. В. Стопчак // Записки історичного факультету Одеського національного університету. – Одеса, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2006. – Вип. XVII. – С. 356 – 357.

Надійшла до редакції 12.05.2014 р.